

# Vervolgonderzoek bovenplanse kosten en bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen



In opdracht van



Rijksoverheid  
*Ministerie van Infrastructuur en Milieu*



Ministerie van Binnenlandse Zaken en  
Koninkrijksrelaties



## Vervolgonderzoek

# Bovenplanse kosten Bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen

In opdracht van  
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties  
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Een vervolg op het onderzoek naar een forfaitaire bijdrage voor bovenplanse kosten en bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen uit maart 2013

## samenvatting

**BVH Ruimte bv in samenwerking met Vreman advies  
Juni 2014**



## Samenvatting

### Inleiding

De Ministeries van Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties hebben in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte aangegeven dat het Rijk vasthoudt aan het huidige systeem van kostenverhaal maar wel zoekt naar een technische optimalisatie. In 2012/2013 heeft BVH Ruimte reeds onderzoek gedaan naar een eventuele forfaitaire bijdrage die de bijdragen ruimtelijke ontwikkelingen en bovenplanse kosten zou kunnen vervangen. Uit de resultaten van dit onderzoek is het niet mogelijk een forfaitaire bijdrage te bepalen en ook is gebleken dat de respondenten een door het Rijk opgelegde forfaitaire bijdrage niet wensen. Zij willen een op maat gemaakte bijdrage die past bij de eigen gemeentelijke situatie. Uit dit onderzoek bleek ook dat het kostenverhaal voor wat betreft de bovenplanse kosten en bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen erg diffuus is. Het lijkt erop dat de gemeenten er niet goed mee uit de voeten kunnen en dat de kaders onduidelijk zijn.

Op verzoek van bovengenoemde Ministeries heeft BVH Ruimte nu nader onderzoek gedaan naar de wijze waarop gemeenten in de structuurvisies omgaan met afdwingbare bovenplanse kosten en vrijwillige bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen. Het doel van de Ministeries is onduidelijkheden te verminderen en het kostenverhaal duidelijker, transparanter, flexibeler maar toch evenwichtig te maken.

Voor dit onderzoek zijn 2 vragen opgesteld:

1. In welk mate passen de bijdragen die door gemeenten gevraagd worden voor bovenplanse kosten en of bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen in het bestaande wettelijke systeem (Wro)?
2. In welke mate zijn deze afdwingbare bovenplanse kosten en of vrijwillige bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen aan te merken als bovenwijkse voorzieningen?

Om te kunnen beoordelen of de gevraagde bijdragen passen in de Wro zijn criteria opgesteld om de structuurvisies en de projecten waarvoor de bijdragen gevraagd worden te kunnen toetsen. Deze criteria zijn ontleend aan wetsartikelen uit de Wro, aan diverse kamerstukken over de totstandkoming van de Wro en aan diverse jurisprudentie en vakliteratuur.

### Steekproef

De bestudeerde structuurvisies en projecten zijn voortgekomen uit het eerder onderzoek naar de forfaitaire bijdrage. Omdat dit om 94 structuurvisies en ca 1.000 projecten ging is gekozen voor een steekproef. Deze steekproef is een representatieve afspiegeling van de respondenten uit het eerdere onderzoek en bestaat uit 46 structuurvisies en bijna 600 projecten.

### Uit de toetsing is gebleken dat:

- De termen bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen, bovenplanse kosten en bovenwijkse voorzieningen door elkaar heen worden gebruikt. Soms hebben gemeenten ook nieuwe termen geïntroduceerd, bijvoorbeeld bijdrage ruimtelijke voorzieningen of ruimtelijke investeringen. Soms wordt niet aangegeven of het de vrijwillige bijdrage aan ruimtelijke ontwikkelingen betreft of de afdwingbare bijdrage voor bovenplanse kosten.
- In een aantal structuurvisies de koppeling tussen een project en een nieuwe ontwikkeling zo duidelijk aanwezig is dat het project eigenlijk onderdeel van de ontwikkeling is en er geen aparte bijdrage voor bovenplanse kosten had hoeven te worden gevraagd.
- In de 46 structuurvisies die bestudeerd zijn vooral bijdragen voor ruimtelijke ontwikkelingen worden gevraagd. Dit was in 84% van in totaal 586 projecten het geval.

### Aard van de projecten

Alle projecten zijn gecategoriseerd naar groen/grijs/blauw (flora, fauna, infrastructuur en water), rood/bruin (vastgoed), fondsen (o.a. fonds sociale woningbouw, parkeren, herstructurering, kunst) en een categorie 'onduidelijk'. Aan deze laatste categorie zijn projecten toebedeeld die niet bij één van de andere categorieën thuis horen (bijvoorbeeld plankosten, educatie, beheer en onderhoud, gebiedsontwikkelingen). Bij de bovenplanse kosten is sprake van een extra categorie 'verevening'



De projecten onder de afdwingbare **bovenplanse kosten** betreffen vooral projecten die over infrastructuur, water of groen gaan (48% van 95 projecten). Maar ook worden hier projecten genoemd waarvan niet duidelijk is wat ze concreet inhouden of hier niet thuis horen (45%), voorbeelden hiervan zijn gebiedsontwikkelingen en het afwaarderen van een weg. Ook worden fondsen opgenomen, zoals een fonds sociale woningbouw (4%) en in slechts 3% van de 95 projecten is sprake van verevening.

Zoals aangegeven zijn, om te beoordelen of de gevraagde bijdragen passen in de Wro, criteria ontleend aan wetgeving, rechtspraak en vakliteratuur. Voor de bovenplanse kosten is één van de criteria of deze ruimtelijke en functionele samenhangende ontwikkelingen van verschillende locaties mogelijk maken zonder dat deze ontwikkelingen in één grondexploitatie opgenomen zijn (verevening). Er is slechts in één van de 11 onderzochte structuurvisies sprake van zo'n verevening tussen locaties.

Volgens een ander criterium voor bovenplanse kosten dienen in de structuurvisie aanwijzingen voor de besteding van de gelden te zijn opgenomen. Welke werkzaamheden vanuit bijvoorbeeld een fonds bovenplanse verevening uitgevoerd worden is in geen van de onderzochte structuurvisies terug te vinden. Zo wordt in acht structuurvisie's een fondsbijdrage gevraagd als de initiatiefnemer onvoldoende sociale woningbouw wil realiseren. Waar, wanneer en hoe de compensatie van het onvoldoende bouwen van sociale woningen plaats vindt is vervolgens niet in de structuurvisies opgenomen. Daarmee is deze afdwingbare bijdrage voor bovenplanse kosten onvoldoende concreet en gemotiveerd voor de initiatiefnemer.

De projecten waarvoor een vrijwillige **bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen** wordt gevraagd zijn net als bij de bovenplanse kosten ook vooral projecten die met infrastructuur, water of groen te maken hebben (64% van 491 projecten). Een klein aantal projecten betreft het realiseren van vastgoed zoals culturele voorzieningen en onderwijsvoorzieningen (6%). Ook worden fondsen opgenomen (2%) zoals een fonds sociale woningbouw, parkeerbonds en herstructureringsfonds. Maar er worden ook projecten opgegeven waarvan niet duidelijk is wat ze precies inhouden of niet toe te bedelen zijn aan bovengenoemde categorieën. Het gaat hierbij om 28% van de 491 projecten (categorie 'onduidelijk'). Denk daarbij aan bijdragen voor gebiedsontwikkelingen, plankosten voor het opstellen van een bestemmingsplan of structuurvisie, aanleg van diverse recreatieve zaken en projecten ter stimulering, verbetering, behoud, beheer en versterking van allerlei zaken.

Volgens de criteria die zijn ontleend aan eerdergenoemde bronnen moeten voor een bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen de projecten ruimtelijk van aard zijn. Hierbij wordt gedacht aan projecten zoals natuur, recreatie, waterberging alsmede infrastructuur in een ander gebied. Maar het kunnen ook bijdragen zijn in de bouwkosten van maatschappelijke functies, ruimte voor ruimte, groen voor rood, rood voor groen, parkeren en culturele voorzieningen. Met name de projecten die onder de categorie 'onduidelijk' zijn genoemd lijken ondanks de brede omschrijving hier niet allemaal onder geschaard te kunnen worden. Denk daarbij aan bijvoorbeeld leefbaarheidsprojecten, projecten in het kader van beheer en onderhoud, educatie en promotie, stimuleringsmaatregelen.

Maar ook voor het vragen van een bijdrage ruimtelijke ontwikkeling voor gebiedsontwikkelingen en 'herontwikkellocaties voor woningbouw en bedrijventerreinen' zijn de omschrijvingen te weinig concreet. Misschien dat er onderdelen van deze projecten hiervoor in aanmerking komen maar dat is in de structuurvisies niet concreet genoeg aangegeven.

### **Koppeling en samenhang bij bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen en de p.p.t.-criteria bij bovenplanse kosten**

Een aantal criteria voor de afdwingbare bovenplanse kosten komt rechtstreeks uit de wet. Volgens een criterium moeten de afdwingbare bovenplanse kosten voldoen aan de criteria profijt, toerekenbaarheid/causaliteit en proportionaliteit. Kortweg wordt vaak gesproken over de p.p.t. criteria. Voor wat betreft de vrijwillige bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen moet in de structuurvisie de koppeling tussen opgave en ontwikkelingen aangegeven, gemotiveerd en onderbouwd zijn.

De **p.p.t.-criteria** voor de afdwingbare bovenplanse kosten worden slecht of niet toegepast. In 11 structuurvisies (24% van alle 46 structuurvisies) is aangegeven dat men een bijdrage voor bovenplanse kosten vraagt. In 1 structuurvisie gaat het concreet over de verevening van plangebieden met elkaar. Hierbij is echter geen onderbouwing aan de hand van de p.p.t.-criteria aangegeven. In 4 structuurvisies (3 van één gemeente) is de onderbouwing aan de hand van de



p.p.t.- criteria niet specifiek aangegeven maar deze is wel herleidbaar. In de andere 6 structuurvisies worden ze niet aangegeven en zijn ze ook niet als zodanig herkenbaar.

Voor een vrijwillige bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen moet de **koppeling en samenhang** in de structuurvisie aangegeven zijn. Dat wil zeggen dat het duidelijk moet zijn wat de relatie is tussen de bestemmingsplanwijziging en het project waarvoor een bijdrage betaald moet worden. In 42 structuurvisies is aangegeven dat men een bijdrage ruimtelijke ontwikkeling wil vragen. In bijna alle structuurvisies is dit slecht of niet onderbouwd, slechts in 5% van 42 structuurvisies is deze relatie voldoende concreet gemotiveerd. In de andere structuurvisies is de koppeling en samenhang, niet of onvoldoende aangegeven. Veelal wordt de bijdrage in te algemene termen verwoord zoals:

- *De gehele gemeente is verzorgingsgebied en alle ontwikkellocaties moeten een financiële bijdrage leveren aan de projecten in het verzorgingsgebied.*
- *Op basis van deze structuurvisie wil de gemeente investeringen doen die bijdragen aan een algemene verbetering van de woon-, leef-, en werkqualiteiten van de gemeente.*

### Betaalplanologie

De wetgever heeft bij de behandeling van de Wro aangegeven dat betaalplanologie niet gewenst is. Dit wil zeggen dat de gemeente geen betalingsverplichting kan koppelen aan de planologische medewerking. In dit verband is getoetst aan het criterium dat er geen sprake is van betaalplanologie. Uit de toetsing blijkt echter dat er in 28% van de 46 structuurvisies sprake is van betaalplanologie. En in 22% van de structuurvisies is dit onduidelijk. In de structuurvisie is bijvoorbeeld het volgende opgenomen:

- *Ontwikkelingen in het buitengebied zijn alleen mogelijk indien netto sprake is van een kwaliteitsverbetering van het buitengebied. In dat kader is een bijdrage aan het fonds, waarmee projecten in het buitengebied worden gefinancierd aan de orde.*
- *Wanneer niet betaald wordt zal de gemeente haar medewerking heroverwegen.*

### Kenbaarheidsvereiste

Het kenbaarheidsvereiste is een volgend criterium. Dat wil zeggen dat dat de initiatiefnemer bij de start van de planontwikkeling kan weten dat de gemeente een bijdrage kan vragen en dat de initiatiefnemer ook kan weten waarom, waaraan en hoeveel betaald moet worden. Dit is van belang voor de rechtszekerheid. Bij het bestuderen van de structuurvisies blijkt dat het kenbaarheidsvereiste niet goed wordt toegepast. In veel gevallen wordt een lijstje met projecten gepresenteerd waarbij de samenhang met de nieuwe ontwikkelingen onduidelijk is. Het is dus voor een initiatiefnemer niet duidelijk waarom, waaraan en hoeveel hij moet betalen aan de projecten. In een aantal gevallen wordt aangegeven dat de gevraagde bijdrage onderbouwd wordt in een nog op te stellen nota kostenverhaal of iets dergelijks. Deze nota is tot op heden nog niet opgesteld of als zo een nota wel aanwezig is wordt weer verwezen naar de structuurvisie (kip-ei). In een enkel geval wordt verwezen naar een MPG (meerjarenperspectief grondexploitatie) of iets dergelijks. Maar dit zijn vooral documenten bedoeld voor intern gebruik en ze zijn meestal niet beschikbaar voor de initiatiefnemers. In een enkel geval is er wel een openbaar deel, maar dat is lastig te doorgronden.

### Betaalt de bestaande stad/huidige gemeenschap ook mee aan de projecten?

Tenslotte is een criterium dat de bestaande stad/huidige gemeenschap ook meebetaalt aan de projecten. Vaak zijn dit immers projecten waarvan niet alleen nieuwe ontwikkelingen baat hebben maar ook de huidige gemeenschap. Ingeval dat enkel nieuwe ontwikkelingen baat hebben van de projecten waarvoor een bijdrage bovenplanse kosten danwel bijdrage ruimtelijke ontwikkeling wordt gevraagd is eerder sprake van een kostenpost die in de grondexploitatie opgenomen kan worden dan wel een bijdrage via het fonds bovenwijkse voorzieningen.

In 59 % van de 46 structuurvisies betaalt de huidige gemeenschap ook mee aan de gewenste projecten uit de structuurvisie waarvoor ook aan de initiatiefnemer een bijdrage wordt gevraagd. In 17 % van de visies is dit niet duidelijk aangegeven. En bij 24% van de structuurvisies betaalt enkel de initiatiefnemer voor de aangegeven projecten, de huidige gemeenschap draagt niets bij en dat wordt ook duidelijk aangegeven in de structuurvisie.





## Antwoord op de onderzoeksvragen

### In welk mate passen de bijdragen die door gemeenten gevraagd worden voor bovenplanse kosten en of bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen in het bestaande wettelijke systeem (Wro)?

Bij slechts 2 van de 46 onderzochte structuurvisies wordt de Wro goed toegepast. In deze 2 structuurvisies wordt een bijdrage voor ruimtelijke ontwikkelingen gevraagd. In totaal betreft het 11 projecten van de 586. De overige structuurvisies en bijbehorende stukken waarnaar wordt verwezen schieten tekort. Dit komt doordat in de meeste structuurvisies ingeval van een vrijwillige bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen de koppeling en samenhang tussen de nieuwe ontwikkeling en het project waarvoor een bijdrage wordt gevraagd niet of onvoldoende is aangegeven. Wanneer het gaat om de de afdwingbare bovenplanse kosten worden de p.p.t.- criteria onvoldoende toegepast.

Daarnaast blijkt ook dat een aantal projecten wordt opgevoerd dat niet als zodanig tot de bovenplanse kosten dan wel bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen hoort (ca. 11% van de 586 projecten). Het betreft 1 project waarvoor een bijdrage bovenplanse kosten wordt gevraagd en 65 projecten in 14 structuurvisies waarvoor een bijdrage ruimtelijke ontwikkeling wordt gevraagd. Denk daarbij aan leefbaarheidsprojecten, stimuleringsmaatregelen, projecten in het kader van duurzaamheid en klimaatbeleid, projecten ter promotie of in het kader van educatie. Ook worden projecten opgevoerd die normaliter een andere grondslag voor financiering hebben, bijvoorbeeld projecten in het kader van beheer en onderhoud. Dergelijke kosten behoren vanuit de Algemene Dienst van een gemeente te worden betaald.

Bij nog eens 25% van de 586 projecten is in de structuurvisie niet duidelijk genoeg aangegeven wat de aard van de projecten is en of deze projecten wel in aanmerking komen voor een bijdrage bovenplanse kosten of een bijdrage ruimtelijke ontwikkeling zoals in de Wro is aangegeven. Dit gaat om 43% van 95 projecten waarvoor een bijdrage bovenplanse kosten wordt gevraagd en 21% van 491 projecten waarvoor een bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen wordt gevraagd. Voorbeelden hiervan zijn omschrijvingen als; versterken van recreatieve functies, compenserende maatregelen, gebiedsontwikkelingen en verbeteren migratiemogelijkheden

### In welke mate zijn de bovenplanse kosten en bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen als bovenwijkse voorzieningen aan te merken?

Nagegaan is of de 586 projecten ook als bovenwijkse voorziening aangemerkt zouden kunnen worden. Bovenwijkse voorzieningen (en bovenplanse kosten) moeten voldoen aan de criteria profijt, toerekenbaarheid en proportionaliteit. Bij een bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen gelden deze criteria niet. Bij deze toets kon dus geen rekening met dit criterium voor bovenwijkse voorzieningen gehouden worden. Uit het antwoord op vraag 1 is gebleken dat de projecten slecht scoren op de criteria; betaalplanologie, kenbaarheidsvereiste en of de bestaande stad meebepaalt aan het project. Deze criteria zijn daarom ook buiten beschouwing gelaten.

Er is voor de beantwoording van deze vraag dus enkel getoetst op de aard van de projecten en of deze eventueel van nut kunnen zijn voor meerdere exploitatiegebieden.

In 11 structuurvisies wordt voor 95 projecten een bijdrage bovenplanse kosten gevraagd . Hiervan zou 85 % van de projecten als bovenwijkse voorziening aan te merken zijn. Het gaat dan vooral om de projecten die onder de categorie groen/grijs/blauw vallen, dus flora, fauna, infrastructuur en water).

In 42 structuurvisies wordt voor 491 projecten een bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen gevraagd. 66% van deze projecten zou geheel of gedeeltelijk als bovenwijkse voorziening aangemerkt kunnen worden. Dit zijn vooral de projecten die onder de categorie groen/grijs/blauw vallen (flora, fauna, infrastructuur en water).

In totaal zou dus 69 % van alle 586 projecten geheel of gedeeltelijk onder bovenwijkse voorzieningen geschaard kunnen worden.



Dit betekent dat 31% van alle 586 bestudeerde projecten niet aan de criteria van de bovenwijkse voorzieningen voldoen. Het gaat hierbij om de vastgoedprojecten, de vereveningsprojecten, gebiedsontwikkelingen maar ook de projecten die überhaupt niet tot de bovenplanse kosten dan wel bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen behoren. Denk daarbij aan projecten in het kader van onderhoud en beheer, leefbaarheid en veiligheid, stimuleringsmaatregelen. Deze projecten hebben andere dekkingsgrondslagen.

### Conclusies

Onder de WRO schoot het kostenverhaalsinstrumentarium op een aantal punten tekort. Er kon bijvoorbeeld maar een deel van de kosten worden verhaald via de baatbelasting, er was sprake van langdurige onderhandelingen, waardoor de volkshuisvestelijke beleidsdoelen niet of veel later werden gerealiseerd, free riders ontsprongen de dans van het kostenverhaal en er waren geen afdwingbare instrumenten voor verevening. Daarnaast waren er knelpunten bij het privaatrechtelijk optreden van de gemeente. Ook werd het werkterrein als een black-box beschouwd, dus meer transparantie op het gebied van de grondexploitatie was, ook voor de burgers, gewenst. Met de Wro streefde de wetgever ernaar een aantal van bovenstaande tekortkomingen opgelost te hebben.

Op basis van dit empirisch onderzoek blijkt echter dat de gemeenten niet goed uit de voeten kunnen met de (spel)regels zoals ze door de wetgever uitgewerkt zijn. De wetgever wilde met de Wro een transparanter, eenvoudiger, evenwichtiger en flexibeler kostenverhaal dat voor een versnelling in de voorbereiding van ruimtelijke projecten zou zorgen. Dat lijkt voor het vragen van de bijdragen ruimtelijke ontwikkelingen en bovenplanse kosten echter niet geheel op te gaan. Uit de bestudeerde structuurvisies ontstaat een beeld dat doordat de wetgever de kaders niet duidelijk heeft meegegeven de gemeenten zeer diverse projecten hebben opgevoerd onder de noemer van een algemene verbetering van de woon-, leef-, en werkomgeving van de gemeente.

Dit zou dan ook betekenen dat de werkzaamheden dienstbaar zijn aan de huidige gemeenschap en dat een bijdrage vanuit de Algemene Dienst van de gemeente vanzelfsprekend is. Echter in een aantal structuurvisies betalen alleen de nieuwe ontwikkelingen de bijdragen terwijl niet duidelijk wordt aangegeven dat als gevolg van deze nieuwe ontwikkelingen de werkzaamheden waarvoor een bijdrage gevraagd wordt ook noodzakelijk is (koppeling en samenhang en p.p.t.- criteria). Niet altijd is sprake van projecten die te maken hebben met ruimtelijke ordening. En heerst er een zweem van betaalplanologie. Ook wordt er in enkele gevallen verwezen naar andere (nog op te stellen) stukken. Al deze aspecten maken dat het kostenverhaal niet transparant(er) is en de rechtszekerheid in het geding is terwijl dat juist niet de bedoeling van de wetgever was

### Rol van de structuurvisie

Naar aanleiding van dit onderzoek kan men de vraag stellen of de structuurvisie wel het geijkte instrument is voor een bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen en bovenplanse kosten (en vervolgens ook voor de bovenwijkse voorzieningen). In een structuurvisie komen op een globaal niveau alle beleidsvelden samen. Dit beleid wordt daarna uitgewerkt in andere visies en bestemmingsplannen. Bij een bijdrage bovenplanse kosten moeten de p.p.t.- criteria gehanteerd worden en bij de bijdrage voor ruimtelijke ontwikkelingen dient de samenhang en koppeling onderbouwd te zijn in de structuurvisie. Daarnaast moet alles transparant en herleidbaar zijn. Dit impliceert dat de structuurvisie niet zo globaal kan zijn als nu vaak het geval is.

De vrijwillige bijdrage ruimtelijke ontwikkelingen is voor een initiatiefnemer niet goed te toetsen omdat de p.p.t.- criteria hier niet van toepassing zijn. Uit het onderzoek blijkt dat gemeenten deze bijdragen zeer divers inzetten. Hierdoor kan het zijn dat een initiatiefnemer dit voelt als willekeur en dat zijn rechtszekerheid in het geding is. Bij een bijdrage bovenwijkse voorzieningen zijn de p.p.t.- criteria verplicht en daardoor is deze bijdrage toetsbaar en transparant. De verwachting is dat een initiatiefnemer in dat geval eerder geneigd is de bijdrage te betalen.







## **Verantwoording**

Dit onderzoek is in 2014 uitgevoerd door BVH Ruimte BV in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het Ministerie van Infrastructuur & Milieu. Mevr. Mr. A.M.T. Vreman van Vreman advies heeft de juridische ondersteuning verleend.

## **Over BVH Ruimte BV**

BVH Ruimte kent de wereld van grond- en ontwikkelingsbedrijven bij gemeenten, projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties. Ruimtelijke projecten worden haalbaar door onze analyse van de effecten die invloed hebben op de grondexploitatie. Deze effecten zijn veel breder dan een grondexploitatie. Met onze deskundigheid en de juiste andere partijen lossen we vraagstukken op en stellen vast wat de beleidsruimte is.

BVH Ruimte ontwikkelde ook de Plankostenscan. Een methode voor het ramen van plankosten die inmiddels door vele (gemeentelijke) organisaties en het Ministerie van Infrastructuur & Milieu is omarmd en wordt toegepast bij diverse ruimtelijke ontwikkelingen.

BVH Ruimte geeft diverse Masterclasses in Ruimtelijke Ontwikkeling, voorheen via Scobe, nu via Stichting Orbiters.

Voor meer informatie zie [www.bvhruimte.nl](http://www.bvhruimte.nl)

Mevrouw drs. B.A.M.P. van Hoek

